

1861 $\frac{26}{II}$ 1921

НА РОКОВИНИ

Григорий Григорьевич Шенюк

ВОСКРЕСЕНСКОЕ
ДЕРЖАВНОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ПОДЛЬСЬКА СІЛЯ

Дозволено Военной Цензурой, Винниця.

В И Н Н И Ц Я
Друга Радянська Друкарня
3000 22.2 1921 року.

Життя Тараса Шевченка.

Тарас Шевченко був роду простого, мужицького. Батько його Григорій був панський крепак з села Кирилівки, у Звенигородському повіті в Київщині. Через кілька літ після того, як оженився, він переїхав у село Моринці поблизу Кирилівки, бо там тесть його купив йому ґрунт. Там, у Моринцях, 25 Лютого 1814-го року народився на світ хлопець Тарас. Та не довго проживав Григорій Шевченко у Моринцях,—років через два він знов вернувся у Кирилівку і тут оселився на завжди. У Кирилівці малий Тарас провів свої дитячі літа. Гірке та злиденне життя було йому в убогій мужицькій семі. Крім Тараса, було ще четверо дітей, самої дрібноти, а тут, на лихо ще й мати померла, коли Тарасові ледве 9 літ минуло. Батькові без господині не можна було обійтись—він оженився в друге на вдові з трьома дітьми. Ще тяжче стало життя Тарасове, бо мачуха була люта і ненавиділа Тараса за те, що він годував стусанами її злодійкуватого Степанка. Бувало так, що по кілька день не вертався Тарас до дому,—ховався по бурянах або втікав аж у друге село, Зелену Діброву, до замужньої сестри своєї Катрі. А як стало Тарасові 12 літ, то помер і батько. Остався він круглим сиротою, без привіту без любови, нікому непотрібний.

Ще як живий був батько, він оддав хлопця до дяка у науку. У нього вивчився Тарас Псалтирі, але більше й сам наставник не тямив нічого. А тим часом Тараса тягло до книжки, до науки. Тим-то він пішов знову у школу до другого дяка—Богорського. Богорський був великий п'яниця. Тараса він не вчив, а казав йому носити воду, рубати дрова, топити піч, посилав замість себе читати над покійниками Псалтирь. Тарас читав дуже голосно і виразно, то його частіш од інших кликали, а за те давали книш та копу грошей. Та Богорський забірав усе те собі, а Шевченкові давав тільки десяту копійку. Два роки терпів Шевченко таку „науку“, а на останці покинув і утік у містечко Лисянку. На цьому був і край шкільній науці Шевченковій.

У Лисянці хлопець вдався до маляра диякона: хотів у нього вивчитися малювати, бо вже змалечку він мав велику охоту до того. Та диякон був такий маляр, як Богорський — учитель. Покинув Тарас його і пішов у сусіднє село Тарасівку. Там був маляр — дячок і славився він образами великомученика Микити та Івана-Воїна. Оглянувши ліву руку Шевченка, маляр сказав, що він ні до чого не здатен, не буде навіть з нього шевця або бондаря. Вернувся тоді хлопець до дому у Кирилівку і почав пасти ягнята. Але зараз виявилось, що Тарас не такий, як інші хлопці — не такі й думки були у нього та не те й робив він, що інші діти. Милійша од ягнят була йому книжка. Сидячи у полі коли череди, хлопець так часом, бувало, припаде до книжки, або так залюбується пишним світом Божим, що усі вівці та корови геть розбредуться, і тоді не малий клопіт і пастихові, і хазяям порозшукувати свою худобу. Хотів був брат Тарасів Микита приучити його до хліборобства або стельмашити, але не до душі воно було хлопцеві: не раз покине він воли у полі без догляду, а сам піде десь блукати. Оддали було його на службу до Кирилівського пана Кошиця, але й там він не справлявся, а Кошиць лавз його „ледащом“. Покинув Тарас ту службу і ще раз вдався до маляра у селі Хлипнівці. Цей маляр побачив, що з Шевченка будуть люди, і хотів узяти його до себе, але сказав, щоб Шевченко приніс йому бумагу од свого пана Енгельгардта. Звернувся Шевченко до управителя панського Дмитренка, а той не тільки не дав йому бумаги, а ще й узяв його за челядника у панський двір, у Вільшані. Тоді Шевченкові йшов 16-й рік.

У панському дворі хотіли зробити з Шевченка кухаря, але й кухарь був з нього не кращий, як пастих або хлібороб. Бувало покине він усякий кухонний посуд, втіє в садок, і там в затишному куточку порозвішує на дереві усяки малюнки (а він назбирав їх чимало) та й любується ними. Побачив Дмитренко, що не вийде воно так, як він думав, і порадив панові зробити з Тараса маляра. Пан Енгельгардт проживав найбільш на Литві, у місті Вільні. Ідучи туди, він узяв з собою Шевченка — зробив його своїм „козачком“. Не велика робота була йому там — його діло було мовчки сидіти в передньому покої, поки пан не гукне, щоб подав йому люльку або шклянку води, що перед носом таки у пана стоїть. Тут у Тараса було чимало вільного часу, особливо коли пана не було дома; отоді він і вчився собі малювати. Одного разу пан вернувся пізно вночі і застав Шевченка, як той малював. Він так щиро

малював козака Платова, що не чув, як і пан коло нього опинився та потяг його за вухо. Та це ще було не все: на другий день Тараса тяжко вибили різками, щоб не смів по ночах зі світлом сидіти—так і пожежи, мовляв, можна наробити! Побачив вже й пан, що лакея з Тараса не буде, то пробуваючи у Варшаві, оддав його до якогось варшавського маляра в науку. Через пів-року маляр той сказав, що Шевченко здатен найбільш малювати портрети. Тоді пан оддав його до відомого у Варшаві художника Лампі, що найкраще малював портрети. Але незабаром пан переїхав у Петербург, та взяв і Шевченка з собою. Тут, у Петербурзі, пан оддав Шевченка до маляра Ширяєва, на цілих чотири роки. Ширяєв посилав Шевченка красити на будинках верхи, стелю, підлогу і паркани, то-що. Вечорами бігав Шевченко у Літній сад. Там стояло багато статуй (людських постатів з каменю), і Шевченко їми любувався та малював їх для себе. У тому таки саду надибав його земляк, художник Сошенко, родом з Богуслава. Це було велике щастя для Шевченка, бо Сошенко вивів його на добру путь. Він побачив, що Шевченко малює не аби-як, і познайомив його з земляком Григоровичем, секретарем Академії Художеств (це така велика школа у Петербурзі, де найкраще вчать малювати). Через Сошенка та Григоровича Шевченко познайомився з українським письменником Євгеном Гребінкою, славетнім художником Брюловим та російським письменником—Жуковським. Оці люди почали клопотатись за Шевченка, щоб йому можна було учитись в Академії на справжнього художника. Але Шевченко був панський крепак.—без панської волі нічого не можна було зробити. Отоді-то, мабуть, чи не найгірше пекла Шевченка думка: „Чому б і нам, невольникам, не бути вільними людьми?“ Тоді вже він книжок прочитав чимало, то й ясніше бачив неправду, що діють люди людям на світі, торгуючи людьми та орудуючи ними, наче то не люди, а якась скотина.

Тим часом Енгельгардт, коли його запитали, чи не пустить він на волю Шевченка, заправив за нього аж 2500 карбованців. Де було взяти такі великі гроші? тоді Брюлов з Жуковським придумали спосіб: Брюлов намалював портрет Жуковського, той портрет продали, і 22 квітня 1838 року, коли Шевченкові було 24 роки, куплено йому волю. Тепер він почав вчащати до Академії Художеств і незабаром став найлюбішим учеником і товаришем Брюлова.

Але славу на віки придбав собі Шевченко не отим малюванням, а своїми віршами. От тепер тільки, коли він був уже вільний, почав він складати своєю рідною україн-

ською мовою вірші, сам за-для себе, бо тоді легше йому ставало, коли слова стелилися на папері „сумними рядами“. Опиниться він перед якимсь прехорошим малюнком, задумається, а перед ним переходять, як тінь, бідні мученики—селяне українські... стелиться степ з високими могилами... красується пишна Україна... І він виспівував про них, та плакав нишком, та списував на папір свої думи, сидячи у Літньому саду. Згодом довідалися земляки, що Шевченко пише вірші, прочитали і побачили, що він митець малювати не тільки фарбами, а ще краще—словом,—і видрукували у Петербурзі у 1840 році невеличку книжку—„Кобзарь“. Там було всього 8 віршів його: „Думи мої думи“, „Перебендя“, „Катерина“, „Тополя“, „На що мені чорні брови“, „Іван Підкова“, „Тарасова ніч“. З цього часу починається слава Шевченкова, як великого письменника, що вогненным словом заговорив так, що увесь світ почав прислухатися до його „мужицької“ мови. На другий рік він написав і видрукував осібною книжкою „Гайдамаків“. Коли вийшли у світ писання Шевченкові, то де-які великоруські письменники почали глузувати з його і з його мови, казали, що він „мужицький поет“. Та Шевченко не вважав на те і говорив: „нехай буду я й мужицький поет, аби поет; більш мені нічого не треба“. Він не журився тим, що про нього кажуть чужі люди, бо земляки дуже тішились віршами його, читали їх одні другим, як радісну благу вість.

Тепер, дійшовши того, про що він змалечку мріяв, а то—ставши справжнім художником, Шевченко задумав поїхати на Україну, поглянути на рідний край. Він 15 літ його не бачив, то й захотілося тепер йому побачити своїми очима стародавні руїни та славні в історії українській місця, і все те змалювати. Хотілося побачитися і з братами та сестрами. Літом року 1843 Шевченко виїхав з Петербургу в Чернігівщину та Полтавщину, побував у своїх знайомих та приятелів—Тарновських, Гребінки, Репіна, Чужбинського та інших. Шевченка скрізь радо вітали, бо слава про його прогула скрізь на Україні. Побував він того літа на Хортиці, де колись було Запоріжжя, у рідній Кирилівці, був у Києві, у Межигорськ. Спаса коло Києва... Великий сум обняв Шевченка од того, що він бачив: на Січі запорожській „мудрий Німець картопельку садить“; брати і сестри—на панщині, в неволі... „Скрізь був я,—говорив він потім,—і скрізь плакав“. Надивившись тепер власними очима, як „люди плачуть живучи, кайданами міняються, правдою торгують, і Господа зневажають, людей запрягають в тяжкі ярма“,—Шевченко запалився гнівом на тих, хто найбільше

винен за ту людську неправду: на панів, на начальство, на своїх земляків, що вибившись в пани, зрікаються свого рідного та гірше ката Україну розпинають. Тоді ото він написав і свій „Сон“ („У всякого своя доля“), що наробив йому згодом великого лиха.

Весною року 1845 Шевченко знову виїхав з Петербургу на Україну,—знову був у Києві, в Кирилівці, в селі Потоці (у Якова Тарновського), у лікаря Козачковського в Переяславі та ще де-у-кого з полтавських панів, своїх добрих знайомих. Тут, на Україні, написав він найславніші свої твори—„Єретик“ або „Іван Гус“, „Великий льох“, „Кавказ“, „До живих і мертвих“, „Холодний яр“. На Україні так не писав ще ніхто ні до нього ні потім. За останніх півтора року, коли він був вперше на Україні, він так перемінився, що це вже був не кобзарь, котрий виспівує долю рідного народу, а український пророк, що прийшов просвітити на землі між людьми любов, правду і братерство. Вірші Шевченкові переписували для себе усякі люди, не тільки українці, та читали їх залюбки; багато було таких, що навмисне вчилися по-українськи, аби читати та розуміти Шевченкового „Кобзаря“.

Отоді, саме в той час, коли Шевченко промовляв вогненным словом своїм, немов той посланець з неба, у Києві серед чесноі та правдивоі молоді склався гурток людей, і положили ті люди темному народові освіту принести і вільними усіх невольників поробити. Незабаром до того гурту пристало душ із сотню. Пристав до нього і Шевченко, бо тепер вже він оселився у Києві. Гурт той звався „Кирило-Мефодієвське товариство“. Як святі Кирило та Мефодій були перші просвітителі славян, так і гурт той взяв на себе нести світ у сільські українські хати.

Товариство те було тієї думки, що кожний славянський народ—чи то Росіяне (москалі), чи то Білоруси, чи Українці, чи Поляки, чи Чехи, чи Сербі, чи Болгари—повинні жити своїм самотійним (або, як кажуть, автономним) життям; кожен такий народ сам за-для себе повинен складати закони, які для нього найкращі, і сам, через своїх виборних, управлятися. А для того, щоб бути дужчими, то усі ті славянські рівноправні народи повинні скласти між собою федерацію (спілку). Але раніш усього, для того, „щоб усі славяне стали добрим братами і синами сонця правди“, треба, щоб дано було селянам волю та заведено скрізь добрі школи з наукою рідною мовою.

Шевченкові дуже до душі були такі думки, і він з охотою пристав до товариства, бо він дуже любив свій народ, а найбільше простих людей, і тільки про те й думав, як би здобути їм волю та краще життя.

Тим часом Шевченкові дано було в Києві од казни таку роботу, що була йому як раз до душі. Як він умів добре малювати, то йому доручили—їздити по Україні, оглядати та малювати старі церкви та руїни старовинних палаців, записувати казки, пісні, оглядати могили, а незабаром по тому його наставлено профес. малювання у Київському університеті Здавалося, що все складалося для Шевченка як найкраще: він оселився на Україні, мав почот, славу, працював для свого рідного народу. Але все те було не надовго, бо 5 квітня 1847 року Шевченка арештовано і разом з Кулішем, Костомаровим та ще де-ким з товариства одвезено у Петербург, у Петропавловську цитаделю (кріпость). Арештовано Шевченка з товаришами було через те, що на них виказав один лихий чоловік—студент Петров. Він навмисне пристав до Кирило-Мефодієвського товариства, щоб розвідати про все в ньому і тоді виказати на товаришів, немов би вони замишляють щось лихе. Коли Шевченка арештовано, то узято в нього його листи, малюнки і вірші. Між віршами був і „Сон“. Шевченка і товаришів вважали за великих злочинців, бо одразу повезли їх з Києва у Петербург і там почали допитувати. Коли допитували Шевченка, на що він у своїх віршах так гостро нападається на владу, він сказав, що ще як був він у Петербурзі, то чув, як ганьбили владу, а коли повернувся він на Україну, то почув ще гірше між людьми, і старими, і молодими, побачив, яке народ терпить лихо, як люди стогнуть у кайданах. А як він винуватит за це правительство, то тому так і писав про його.

Продержавши Шевченка шість тижнів у кріпости, 30 травня 1847 року прочитали йому, що його засуджено на зіслання у москалі, рядовим в Оренбурський корпус, та ще щоб не смів він там ні писати, ні малювати. Через десять день Шевченка загнали у Оренбург, а звідти далі в степ, за 300 верст од Оренбургу, в Орську кріпость.

муштрів „словесности“, життя у брудній, гнилій казармі, од нудьги і туги за рідним краєм і людьми. Але це було ще не найгірше...

Найтяжча кара була для нього те, що не давали йому писати і малювати. „Дивитися на щось і не сміти малювати—це така мука“!—згадував Шевченко пізніше про той час.—„Як би мені можна було хоч малювати, то я не нудив би і в сірій шинелі, аж поки не дотяг би до могили“. А як тяжко було йому од того, що не давали йому викладати свої думи хоч на папері, знати ось з яких слів його:

Мені легшає в неволі,
Як я їх (вірші) складаю:
З-за Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на папері,
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти, і радують
Мою сіру душу,
Убогую. Любо мені,
Любо мені з ними!

„Мабуть, правда, що я мало терпів в своєму житті,—писав він тоді,—і ті давніщі страждання проти теперешніх—були дитячі сльози“. І от хоч як поетові не давали писати, він все таки крадькома складав вірші, „мережав дрібненько книжечки“ і ховав їх за халявою, щоб хто не побачив.

Через рік, на весні 1848 року, Шевченка вирядили ще далі на південь, на Аральське озеро-море, узяли його з собою офіцери, щоб він малював береги озера, котре їм велено було обслідувати.

Два літа плавав Шевченко по морю, а зиму перебув на березі того Аралу в зімовнику Кос-Аралі. Це був край забутий Богом, куди почта доходила тільки двічі на рік, і Шевченко півтора року був одрізаний од людей, од приятелів: ніхто не знав, де він подівся.

Та за те ті два літа він мав хоч волю малювати та писати вірші. Тоді в н чимало їх написав:

Бог зна колишнії случаї,—
каже він,—
В душі своїй перебіраю
Та списую—щоб та печаль
Не перлася, як той москаль,
В самотню душу.

Або знов в іншому місці:

Книжечки

Мережаю та начиняю
Таки віршами; розважаю
Дурную голову свою.
Які ці добродії дознають...
Та вже ж нехай хоч розіпнуть,
А я без вірші не улежу!...

В-осени року 1848 Шевченко вернувся в Оренбург. Тут Шевченкові було легше жити, як в Орській кріпості. Тут були земляки, були тут кілька поляків на зісланні, то з ними він часто бачився і розважав себе. Начальство теж не дуже присікувалося до його. Він ходив в своїй одежі, на муштру не ходив, писав собі та малював. Та і на цей раз не довго Шевченко мав таку волю. Прапорщик Ісаєв, маючи злість на Шевченка, виказав генералові, що Шевченко пише вірші, малює і ходить не у салдатській одежі. Шевченка потрусили і забрали у нього книжки та папери. На щастя Шевченкові про те сказали вперед, то де що він приховав. В тих паперах, що узяли, не було нічого „преступнаго“, але все ж звелено було заслати Шевченка у Новопетровську кріпость, на березі Каспійського моря. Знов було наказано, щоб Шевченко не мав при собі ні пера, ні чорнила, ні паперу. В-осени після Покрови, Шевченко був уже там.

Новопетровська кріпость була для Шевченка не тільки „незамкнена тюрма“, але й сумна, забута Богом жива могила в пустині. До нього приставили зараз „дядьку“, щоб той ходив за ним назирці, ганяли його на роботу та на муштру, обшукували його, чи немає часом де за халявою, в кишені чогось, що треба для писання та малювання; півтора роки не давали навіть листа ні до кого написати. А він же три роки не мав а-ні вісточки з рідного краю, нічого не знав про нього! Аж в 1855 році дозволено було йому писати, та й то не рідною мовою, а російською, під доглядом офіцера, а малювати так таки не дозволяли до самої волі. І все те лихо та знущання не вбили проте Тараса Григоровича. Він все перетерпів і вийшов з того пекла чистий. Врятувала його безмежна любов його до рідного краю. Часом бувало так, що готов був з життям попрощатись, але як згадає „свою Україну широку“, то й легше йому стане. „Я так її люблю, мою Україну убогу, — за неї душу погублю!“ — писав він на зісланні. На щастя, через два роки по тому, як заслано було Шевченка в Новопетровське, прислано туди за коменданта кріпости чоловіка м'якої вдачі. Він розумів, що Шевченко — не простий

звичайний собі москаль, і скільки можна було, пособляв Шевченкові, не мучив його і, щоб він не муштрувався, сказав його перевести в „нестройові“. Сім літ викрепив Шевченко в Новопетровському, а усього був на зісланні з того часу, як його арештовано, десять літ і чотирі місяці. „Десять літ! Страшно сказати, а як то було їх пережити“!—писав вже на волі Шевченко. Десять літ—це мало не четверта часть усього життя його; найкраща часть, коли він був саме в силі, коли можна було сподіватися, що сотворить він щось найкраще, ще славетніше од того, що написав він замолоду. Справедливо він сказав про себе, що неволя проковтнула

Мое не злато—серебро,
Мої літа—моє добро.

Вона проковтнула найкраще добро не тільки України, але усієї Славянщини, усього світа. Ось як про Шевченка на волі писав приятель його Костомаров: „Під червону шапку узяли Шевченка веселого, бадьорого, дужого, з густим руським волоссям, а з-під тієї червоної шапки вернувся він з сивою бородою (йому було тоді 43 роки), з зовсім лисою головою і з пропащим на віки здоров'ям“.

Літом 1857 року прийшов приказ цустити Шевченка на волю. Але не одразу побачив він ту волю. Не встиг він приїхати парохомом з Астрахані в Нижній-Новгород, щоб звідти доставитися в Петербург, як прийшов наказ, щоб Шевченка завернути в Оренбург, бо в столиці жити йому не можна. Приятелі Шевченкові в Нижньому—Новгороді порадили йому „зслабнути“, і він мусів „слабувати“ аж півроку, поки в Петербурзі виклопотали, щоб можна було йому жити в столиці та працювати в Академії Художеств. Півроку просидів Шевченко у Нижньому-Новгороді, і за той час багато перечитав книжок,—на зісланні він їх рідко бачив. Сидячи в Нижньому, він почав виправляти, щоб дати друкувати те, що написав він у Петербурзі в казематі, в Орській кріпості та над Аралом. В Новопетровському він тільки й написав „Маскалеву криницю“, та й то вже тоді, як прийшла звістка, що він незабаром буде на волі. В Нижньому-Новгороді він теж написав кілька нових віршів, між иншим велику поему „Неофіти“. Нарешті 25 лютого 1858 року прийшла звістка, що Шевченкові дозволено жити у Петербурзі під доглядом поліції. Шевченко поїхав до Москви, побув там з тиждень, бачився з багатьома земляками та иншими розумними і освідченими людьми—усі раді були бачити на волі великого Кобзаря України. 27 березня 1858 року Шевченко був уже в Петербурзі.

В Петербурзі йому теж дуж зраділи. „Усі вітали мене, як давно сподіваного і дорогого гостя“,— каже Шевченко. Тут він зустрівся знову з Костомаровим, Кулішем, своїми давніми товаришами, познайомився з новими людьми, як от славетна письменниця Марко Вовчок (Марія Маркович), багато працював в Академії Художеств і заходився видавати новим виданням свого „Кобзаря“. Написав він за цей рік, що був у Петербурзі, дуже не багато. Він чув, що вже він слабкий, але про те нікому не признався, тільки у віршові своєму писав:

Я не нездужаю, нівроку,
А щось такеє бачить око,
І серце жде чогось... болить,
Болить і плаче, і не спить,
Мов негодована дитина.

Серце його боліло за невольників—братів своїх крестаків; він сподівався, що незабаром

Спочинуть невольничі
Утомлені руки,
І коліна одпочинуть,
Кайданами куті.

Йому забажалося зараз таки поїхати на Україну—поглянути на рідний край і рідних людей.

Літом 1895 року Шевченко вибрався на Україну. Побував в Харківщині, дома в Кирилівці, в Корсуні, в Черкасах, в Золотоношському повіті, проти Канева. Тут його було арештовано за те, що він ніби то з кимсь щось негаразд розмовляв. Повезли його у Київ до генерал-губернатора, і той пустив Шевченка на волю, бо побачив, що на нього набрехано. Пробуваючи на Україні, Шевченко все шукав, щоб купити шматок земельки над Дніпром, на горі, щоб там останні літа дожити, та щоб там його й поховали. Ще до зіслання свого він написав „Заповіт“ і благає в ньому поховати його на Україні:

Шоб Дніпро і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.

Вернувшись у Петербург, Шевченко до самої смерті все клопотався про те, щоб купити невеличкий ґрунт собі. „У Петербурзі я оставатись не можу,—він мене задусить“,—писав тоді Шевченко. Нарешті родич його, Варфоломей Шевченко, вибрав такий куточок коло Канева

на горі, і Тарас Григорович послав гроші за землю. Але не довелося йому спочити на тій горі за життя, а вже аж по смерті...

Пробуваючи на Україні, Шевченко просив приятелів, щоб одружили його, бо „обісіло“ йому бурлакувати, бо нема з ким сісти—хліба ззісти:

Сиди один в холодній хаті,
Нема з ким тихо розмовляти
А-ні порадитися... Нема!
А-нікогісінько нема.

За жінку хотів він узяти дівчину простого роду, працювиту, чепурну.. Коли родич його Варфоломей радив йому посватати одну панночку, він одписав: „Дякую за раду, але ти забув,—а це ти добре знаєш,—що я й тілом і душею син і рідний брат нашого безщасного народу. Та й що в моїй мужицькій хаті робитиме та „одукована паночка? Сама з нудьги загине і мені життя вкоротить“. Тим часом у Петербурзі наглядів Шевченко дівчину, Ликеру Полусмакову, панську крепачку; вона йому вподобалася. Вже от-от були б вони побралися, як враз виявилось, що Ликера іде за нього не з любови, а тільки через те, що кажуть, що він багатий. Шевченко одкаснувся її і остався бурлакою. Це було літом 1860 року. Шевченко тяжко нудьгував на самотині, і розважав себе тільки роботою—найбільше малюванням. Було йому тоді чимало й іншої роботи. Пустивши у світ на початку 1860 року свого „Кобзаря“, Шевченко з Петербурською українською „Громадою“ заходилися видавати книжки для народа. Шевченко написав „Букварь“, а далі хотів ще чимало книжечок написати та напечатати дешевих малюнків до історії України. В початку року 1861 „Громада“ почала випускати що-місячний журнал „Основа“, і Шевченко теж пособляв. Але вже з осені 1860 року його почала мучити тяжка хвороба. Одразу не вважали на те,—думали минеться, а після Різдвяних Свят виявилось, що у Шевченка водянка. Почав він лічитись, але було вже пізно... 26 лютого 1861 року, на 57 році життя, Шевченка не стало. Тільки кілька день не дожив він до волі, до того, як прочитано було царський маніфест, що кріпацтво скасовано.

Шевченка поховано було тим часом у Петербурзі, а на весні одвезено тіло у Київ, а звідти на ту Чернечу гору, коло Канева, що він купив собі для проживання. По

дорозі з Петербургу скрізь по містах виходили стрічати люди незабутнього Кобзаря, а в Каневі, коло собора, зійшлись тисячі людей, щоб поклонитися тому, „хто,—як казали тоді люди,—писав волю“. Поховано Шевченка на Чернечій горі, а над ним насипано високу могилу. На тій могилі стоїть височенний хрест. „Так, брате!—казав протіерей Мацкевич, печатаючи прах Шевченка:—вийшло так, як ти бажав: ти хотів жити у Каневі, то й живи до кінця віку. Шануй же наш город, Україно! У нас покоїться прах Тараса Шевченка! Тут на найвищій горі Дніпровій упокоїться прах його, і як на горі Голгофі видно було хрест Господень з усього Єрусалиму та Іудеї, так само видно буде хрест його,—видно його буде й по цей і по той бік нашого славного Дніпра!“

Могилу Тарасову згодом гарно опоряджено, поставлено коло неї хатку, засаджено садочок, і що літа Божого туди приїздять тисячі людей, щоб поклонитися прахові великаго вчителя, „апостола правди та науки“.

Багато є й було визначних письменників у нас на Україні, але ніхто такої слави не зажив, як Шевченко, що знають і поважають його не тільки у нас, але й по всій славянщині та скрізь по заграницях. Через що ж то воно так?

Найголовніше, через що Шевченка так поважають люди, це те, що він поет щиро народній. Він сам вийшов з-під убогої сільської стріхи убогого панського крепака, і сам на своїй шкури зазнав того тяжкого крепацького життя. Душа його боліла за увесь замучений рідний йому люд, і голос його то був голос того люду. Чого він бажає, що любить, або проклинає — того самого бажає, любить та проклинає і увесь народ. Він, немов та струна, що жалібно чи сумно озивається, як тільки до неї доторкнеться рука.

Бувши поетом щиро-народнім, Шевченко домагається, щоб не топтали народні права, щоб не позбавляли чоловіка волі. Бо усі ж люди—однакові на світі, то й права вони повинні однакові мати.

Схаменіться!—

каже він,—

Усі на цім світі:
І царята, і старчата—
Адамові діти.

Шевченко бажав, щоб правда і добро панували на Україні. Він так любив її, що й душу за неї готов був оддати. Хоч які тяжкі муки терпів він на зісланні, на чужині, далеко од рідного краю та своїх людей, але й це він готовий був перетерпіти, аби Україна була щаслива.

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні—

каже він,—

Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу, на чужині,—
Однаковісінько мені.
Та не однаково мені,
Як Україну злиї люди
Присплять лукаві, і в огні
Її окраденую збудять,
Ох, не однаково мені.

Шевченко любив свій рідній край більш над усе, але він бажав, щоб і другі його любили:

Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну...
Свою Україну любіть,
Любіть її во время люте,
В останню, тяжкую минуту
За неї Господа моліть!

Коли ми поглянемо на те, що Шевченко говорить про долю людську, то й тут побачимо, що він не тільки наш український простолюдний поет, але поет усього простого люду, усієї людської громади... В ті часи, коли писав Шевченко, не тільки на Україні, але й по всій Росії панувало кріпацтво. „Людей“ не було, а були „пани“ та „мужики“-кріпаки. На Україні вони навіть мовою різнилися,—було дві мови: „панська“ і „мужицька“. І от, саме в той час, коли найдужче панувало панське право над „мужиком“, почувся з України голос за того мужика-кріпака, голос дужий і далеко чутний, особливо коли зважити, що вийшов він з грудей того ж таки мужика-кріпака. Шевченко заговорив новим словом, і слово те було,

Неначе срібло куте-бите
І семикрати перелите
Огнем в горнилі.

І до того вогненного слова почали прислухатися навіть ті, що їм воно було не до душі. Шевченко в містецьких віршах своїх показав до самого дна лихо од кріпацтва.

Оступаючись за потоптані права народні, поет обертається з гнівним словом своїм до тих, хто топче ті права, до панів тогочасних:

Ви, розбійники неситі,
Голодні ворони!
По якому правдивому
Святому закону
І землею, всім данною,
І сердешним людом
Торгуєте? Схаменіться
Бо лихо вам буде?

І хоч бачив він кругом себе, що щодня і що-години народні права зневажають, та в душі його не згасала ніколи надія, що

Недовго на цім світі
Катам понувати,—
Встане правда, встане воля.

Але, хоч як кипів Шевченко гнівом на тих ворогів народніх, але він не був тієї думки, що правди можна дійти насильством:

Любов, і кротость, і добро,
Добро найкращее на світі—
То братолюбіє —

каже він в своїх віршах. Навіть згадуючи та оповідаючи про старе лихоліття, коли „різнилися“ брати та „кровю упивалися“, коли козаки з ляхами билися, поет додає од себе:

Болить серце, як згадаєш...
Того ж батька, такі ж діти,
Жити б та брататься:
Ні, не вміли, не хотіли,
Треба розєднатсья!

Поет тієї думки, що люди порівнюються тільки тоді, коли візьмуться до розумних способів, щоб усяке лихо та неправду на світі побороти. Найголовніший з тих способів,—„слово розуму святого“, наука та освіта, бо перед ними не встоїть ніяка неправда.

Коли народ матиме добру освіту, і та освіта буде своєрідня, на рідному ґрунті, а не чужа йому, то тоді він почне розуміти, що він таке сам, та що круг його діється. тоді знатиме,

 що ми?
 Чиї діти? Яких батьків?
 Шевченко бачить навкруги, як

Свої діти гірше ката
 Її (Україну) розпинають,

бо пристали до чужої науки та й самі поставали ворогами рідного краю. Але Шевченко не каже, що не треба чужого навчатися,—він тільки каже, що наука чужа повинна йти поруч з своєю рідною:

Учітєся, брати мої,
 Думайте, читайте.
 І чужому научайтєсь
 Й свого не цурайтєсь!

І от, коли добра освіта запанує, то тоді й жити краше буде на світі,—тоді

Забудеться срамотня
 Давня година,
 Оживе добра слава,
 Слава України;
 І світ тихий, невечірній
 Тихенько засяє.

От за оту щиросердїсть до убогого люду, за любов до нього та добру науку про те, що діяти, щоб краще на світі жилося, Шевченка усі й почитують і будуть почитувати його до віку:

Будеш, батьку, панувати:
 Поки живуть люди,
 Поки сонце з неба сяє,
 Тебе не забудуть.

В. Доманицький.

КАВКАЗ.

За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію политі;
Спокон-віку Прометея
Там орел карає¹⁾,
Що-день божий довбе ребра
І серце розбиває;
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові—
Воно знову оживає,
І сміється знову.
Не вмирає наша правда,
Не вмирає воля,
І неситий не виоре
На дні моря поля,
Не скує душі живої
І слова живого,
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Не нам на прю з Тобою стати,
Не нам діла Твої судить:
Нам тільки плакати, плакати, плакати,
І хліб насущний замісить
Кровавим потом і сльозами.
Кати знушаються над нами,
А правда наша п'яна спить!
Коли-ж вона прокинеться?
Коли одпочити
Ляжеш, Боже утомлений,
І нам даси жити?
Ми віруєм Твоїй силі
І Слову живому:
Встане правда, встане воля,
І Тобі одному

¹⁾ У давніх Греків була така старовинна казка, що колись, як люди не знали ще вогню, Прометей украв його на небі. Зате його боги прикували десь на Кавказі до скели, і орел день і ніч його живого клював.

Поклоняться всі язики
Во віки і віки.
А поки-що—течуть ріки,
Кривавії ріки!..

За горами гори, хмарами повиті,
Засіяні горем, кровію политі!

Отам-то Милостиві Ми,
Ненагодовану і голу,
Застукали сердешну волю
Тай цькуємо... Лягло кістьми
Людей муштрованих чимало.
А сльоз? а крови? Утопить
Всіх імператорів би стало,
З дітьми й внучатами, втопить
В сльозах удових.. А дівочих,
Пролитих нишком серед ночі?
А матерніх гарячих сльоз,
А батьківських, старих, кривавих?
Не ріки,—море розлилось,
Огненне море! Слава, слава
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям!
Слава!

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті;
І вам, лицарі великі,
Богом незабуті!
Борітеся—поборете:
Вам Бог помагає;
За вас сила, за вас воля
І правда святая!

„Чурек і сакля ²⁾—все твоє,—
Воно не прошене й не дане,—
Ніхто не візьме за своє,
Не поведе тебе в кайданах.
У нас... на те письменні ми,
Читаєм Божії глаголи,—
І од глибокої тюрми
Та до високого престола
Усі ми в золоті—і голі.
До нас в науку! Ми навчим,
По-чому хліб і сіль по-чім...

2) Чурек по черкеському—хліб, сакля—хата.

Ми не погані,—
Ми настоящі христіяни:
Храми, ікони,
Усе добро, сам Бог у нас!
Нам тільки сакля очі коле:
Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана? И чом ми вам —
Чурек-же ваш, та вам не кинем,
Як тій собаці? И чом ви нам
Платить за сонце не повинні!
Тай тільки-ж то!..
Ми малим ситі!—А за те,
Як-би ви з нами подружились,
Багато-б де-чого навчились,
У нас же й світа!.. Як на те—
Одна Сібір неісходима!
А тюрем? люду? Що й лічить!
Од Молдаванина до Фінна—
На всіх язиках все мовчить...
Бо благоденствує!.. У нас
Святую біблію читає
Святий чернець, і навчає,
Що царь якийсь-то свині пас
Та дружню жінку взяв до себе,
А друга вбив—тепер на небі!
От бачите, які у нас
На небі!

Ви ще темні,
Догматами не просвіщенні!
У нас навчіться! В нас дери,
Дери та дай, і прямо в рай,
Хоть і рідню всю забери!
У нас—чого то ми не вмієм?
І зорі лічим, гречку сієм,
Французів лаєм, продаєм
Або у карти програєм
Людей,—не Негрів, а таких
Таки хрещених, та—простих.
Ми не Гішпане! Крий нас, Боже,
Щоб крадене перекупать
Як ті Жиди: ми по закону!...

По закону апостола
Ви любите брата?
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті!

Ви любите на братові
Шкуру, а не душу,
Та й лупите по закону:
Дочці на кожушок,
Жінці на патинки,
Байстрюкові на придане,
Собі-ж на те, що не знають
Ні діти, ні жінка!

За кого-ж Ти розпинався,
Христе, Сине Божий?
За нас добрих, чи за слово
Істини? чи, може,
Щоб ми з Тебе посміялись?
Воно так і сталось!
Храми, каплиці і ікони,
І ставники і мірри дим,
І перед образом Твоїм
Неутомимі поклони—
За кражу, за війну, за кровь,—
Щоб братню кров пролити, просим,
А потім в дар Тобі приносим
З пожару вкрадений покров....

Просвітілись!.. Та ще хочем
Других просвітити,
Сонце правди показати
Сліпим, бачиш, дітям.
Все покажем,—тільки дайте
Себе в руки взяти:
Як і тюрми мурувати,
Кайдани кувати,
Як носить їх, і як плести
Кнути узловаті,
Як лягати і як спину
Під них підставляти,—
Всьому навчим! Тільки дайте
Взяти свої гори,—
Останні, бо взяли вже
І поле, і море!

1845. 18. XI.

Переяслав.

До мертвих і живих неварожденних земляків моїх,

в Україні і не в Україні суших, мое дружнєє посланіє

І світає, і смеркає,
День божий минає,
І знову люд потомлений,
І все спочиває.
Тільки я, мов окаянний,
І день і ніч плачу
На розпуттях велелюдних,
І ніхто не бачить,
І не бачить, і не знає;
Оглухли, не чують,
Кайданами міняються,
Правдою торгують,
І Господа зневажають,—
Людей запрягають
В тяжкі ярма; орють лихо,
Лихом засівають...
А що вродить? Побачите,

Які будуть жнива!
Схаменіться, недолюдки,
Діти юродиві!
Подивіться на рай тихий,
На свою Вкраїну;
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!
Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі...
В своїй хаті—своя правда,
І сила, і воля!

Нема на світі України,
Немає другого Дніпра;
А ви претесь на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого, волі, волі,

Братерства братнього... Найшли,
Несли, несли з чужого поля,
І в Україну принесли
Великих слів велику силу,
Та й більш нічого... Кричите,
Що Бог створив вас не на те,
Щоб ви неправді поклонялись,
І хилитесь, як і хилились,
І знову шкуру дерете
З братів незрячих гречкосіїв,
І сонця правди дозрівать
В німецькі землі, у чужій,
Претесь знову. Як-би взяли
І всю мізерію з собою,
Дідами крадене добро,
Тоді б зостався сиротою
З святими горами Дніпро!

Ох, як би то сталось, щоб ви не вертались
Щоб там і здихали, де ви поросли!
Не плакали б діти, мати не ридала,
Не чули б у Бога вашої хули;
І сонце б не гріло смердячого гною
На чистій, широкій, на вольній землі;
І люди б не знали, що ви за орли,
І не покивали б на вас головою...

Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде:
Розкуються незабаром
Заковані люди;
Настане суд, заговорить
І Дніпро, і гори,
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших... і не буде
Кому помагати:
Одцурається брат брата
І дитини мати;
І дим хмарою заступить
Сонце перед вами,
І на-віки прокленетесь
Своїми синами.
Умийтесь! образ Божий
Багном не скверніте!
Не дуріте дітей ваших,
Що вони на світі

На те тільки, щоб панувать,—
Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко-глибоко...
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засудять,—і премудрих
Немудрі одурять.

Як-би ви вчились так, як треба,
То й мудрость би була своя;
А то залізете на небо:
„І ми—не ми, і я—не я:
І все те бачив, і все знаю:
Немає пекла, а-ні раю,
Немає й Бога, тільки я,
Та куций Німець узловатий,
А більш нічого...»

—„Добре, брате!
Що-ж ти таке є?“

—„Я не знаю—
Нехай німець скаже!“.

Отак то ви навчаєтесь
У чужому краю!
Німець скаже: „Ви Моголи“.
—„Моголи, Моголи,
Золотого Тамерлана ¹⁾
Онучата голі!“
Німець скаже: „Ви Славяне“,
—„Славяне, Славяне;
Славних прадідів великих
Правнуки погані!“
І Колляра читаєте
З усієї сили,
І Шафарика, і Ганку, ²⁾
І в славянофили ³⁾
Так і претесь, і всі мови
Славянського люду,—
Всі знаєте, а своєї
Дасть-Біг!—„Колись будем
І по своєму глаголать,
Як німець покаже,
А до того й історію
Нам нашу розкаже,
Отоді ми заходимось!“

Добре заходились
По німецькому показу
Тай заговорили
Так, що й німець невторопа,
Учитель великий,
А не то, щоб прості люди.
А гвалту! а крику!
„І гармонія,⁴⁾ і сила,
Музика, та й годі!
А історія? Поема⁵⁾
Вільного народу...
Що ті Римляне убогі!
Чорт-зна що—не Брути!..⁶⁾
У нас Брути і Коклеси⁷⁾
Славні, незабуті!
У нас воля виростала,
Дніпром умивалась,
У голови гори слала,
Степом укривалась!“
Кров'ю вона умивалась,
А спала на купах...
На козацьких вільних трупах,
Окрадених трупах!...

Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу, та читайте
Од слова до слова;
Не минайте а-ні титла,
Ніже тії коми⁸⁾,
Все розберіть, та й спитайте
Тоді себе: що ми?
Чиї діти? яких батьків?
Ким, за-що закуті?
Та й побачите, що ось-що
Ваші славні Брути:
Раби, підніжки, грязь Москви,
Варшавське сміття ваші пани
Ясновельможні гетьмани!
Чого-ж ви чванитесь,—ви,
Сини сердешної Вкраїни?
Що добре ходите в ярмі,
Ще краще, як діди ходили?!
Не чваньтесь: з вас деруть ремінь,
А з їх, бувало, й лій топили!
Може чванитесь, що братство⁹⁾
Віру заступило?

Що Синопом, Трапезунтом
Галушки варило¹⁰⁾?
Правда ваша: наїдались,
А вам тепер вадить;
І на Січі мудрий Німець,
Картопельку садить;
А ви її купуєте,
їсте на здоровя,
Та славите Запорожжя.
А чиєю кров'ю
Ота земля напоєна,
Що картоплю родить?
Вам байдуже,—аби добра
Була для городу!
А чванитесь, що ми Польщу
Колись завалили!
Правда ваша: Польща впала,
Та й вас роздавила.
Так ось-як кров свою лили
Батьки за Москву і Варшаву,
І нам, синам, передали
Свої кайдани, свою славу!

Доборолась Україна
До самого краю;
Гірше ляха свої діти
Її розпинають;
Замість пива—праведною
Кровь із ребер точать,—
І просвітити, кажуть, хочуть
Материнські очі
Современними огнями,
Повести за віком,
За німцями недоріку,
Сліпую каліку.
Добре! Ведіть, показуйте!
Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих
Нових доглядати!
Показуйте! За науку—
Не торгуйтеся! буде
Материнська добра плата:
Роспадеться луда
На очах ваших неситих;
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх

І батьків лукавих...

Учітеся, брати мої!
Думайте, читайте,
І чужому научайтесь,—
Свого не цурайтесь:
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Чужі люде цураються,
В хату не пускають,
Свої діти—як чужії,
І немає злomu
На всій землі безконешній
Веселого дому.

Я ридаю, як згадаю
Діла незабуті
Дідів наших: тяжкі діла!
Як-би їх забути,
Я оддав би веселого
Віку половину...

Отака-то наша слава,
Слава України...
Отак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снились
Всі неправди, щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима,
Щоб ви розпитали
Мучеників, кого, коли,
За-що розпинали?..

Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата,—
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати!
Благословіть дітей своїх
Твердими руками,
І обмитих поцілуйте
Вільними устами!
І забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава,
Слава України.
І світ ясний, невечірній,
Новий засіє...
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

1845 14. XII.
Вьюнища
(у Полтавщині).

Примітки.

1) Тамерлан—татарський (монгольський) хан, в давні часи звоював був усю середню Азію, Індію, Персію і доходив аж до Москви.

2) Колляр, Ганка й Шафарик—чешські письменники та діячі; через них Чешський народ прокинувся од сну, ородився і розпочав нове національне (на рідному чешському ґрунті) життя.

3) Славянофил—славянолюбець.

4) Гармонією звать щось лагідне, приємне,—таке наче музика.

5) Поема—оповідання віршом.

6) Брут—римлянин; вславився тим, що допоміг скинути римського царя Тарквінія Гордого, після чого в Римі 500 літ не було царів, а була республіка (з виборним головою держави).

7) Коклес—римлянин; вславився тим, що сам один обороняв од ворожого війська міст у Римі.

8) Кома—запятая.

9) То-б—то товариство, козаччина.

10) Синоп і Трапезунт—по той бік Чорного моря, на Мало-азійському березі. Туди, козаки часто налітали на чайках та грабували.

